

PRAWO, PRZEPIS,
TORA – PRZEKŁAD
NAZW ŚWIĘTYCH KSIĄG
W POLSKICH TRANSLACJACH
BIBLIJNYCH I
KORANICZNYCH ☉

Joanna Kulwicka-Kamińska

1. Celem podjętych badań jest pokazanie translacji chrześcijańskiej i muzułmańskiej terminologii religijnej na przykładzie wybranych leksemów z pola semantycznego nazw świętych ksiąg takich, jak: *Prawo, Przepis, Tora* (inne nazwy z dziedziny prawa, to: *Dekret, Dowód, Napomnienie, Osąd, Przestroga, Rękojmia, Rozstrzygnięcie, Sędzia*).

Jest to więc poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania: jak przekładano słownictwo religijne islamu i chrześcijaństwa, czyli, czy szukano odpowiedników semantycznych w polszczyźnie ogólnej (jej północnokresowej odmianie czy w gwarach białoruskich), czy też wykorzystywano inne sposoby oddawania specyficznego znaczenia terminologii muzułmańskiej i chrześcijańskiej w tekstach przekładowych (ze wskazaniem, czy dany termin jest utrwalony w języku – czy jest to neologizm bądź neosemantyzm)? Czy i w jakim zakresie w procesie przekładu świętej księgi islamu wzorowano się na wcześniej powstałych translacjach biblijnych (wskazanie, w jakim stopniu – obecny w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich i polskich przekładach Koranu – zasób leksykalny wybranych pól semantycznych jest wspólny bądź też odmienny od słownictwa wcześniej powstałych translacji biblijnych oraz ustalenie zakresu i charakteru zachodzących zależności między translacjami biblijnymi i koranicznymi)?

Zasadniczym problemem, występującym głównie w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich (dalej – Tlp), jest oddawanie w przekładzie słowiańskim (tzn. w języku polskim i/lub białoruskim, zwłaszcza na poziomie ich rozwoju funkcjonalnego oraz stylistycznego w wieku XVI) specyfiki religii islamskiej, powstałej w innym czasie i w innej kulturze, adresowanej do zupełnie odmiennej społeczności wyznawców i pierwotnie utrwalonej w całkiem różnym systemowo języku i alfabecie arabskim. Dlatego w pismach religijnych Tlp funkcjonuje bądź oryginalna, arabska lub turecka, terminologia religijna, sławizowana lub substytuowana w formie opisowej, bądź też terminologia chrześcijańska, adoptowana do potrzeb islamu (analogia translacyjna)¹.

¹ *Łapicz Cz. Z zagadnień przekładu muzułmańskiej terminologii modlitewnej na język polski i białoruski // Kamper-Warejko J., Kulwicka-Kamińska J., Nowakowska K. (red.) Z przeszłości i*

Zagadnienie przekładu muzułmańskiej terminologii religijnej na języki słowiańskie ze wskazaniem na interferencję dwóch religii monoteistycznych – islamu i chrześcijaństwa podjęli w swoich pracach m.in. Cz. Łapicz², A. Drozd³, G. Miškinienė⁴, J. Kulwicka-Kamińska⁵.

W artykule posłużono się metodą filologiczną w tym znaczeniu, iż podstawę badań stanowią teksty religijne, z których ekscerpowano materiał leksykalny. Źródłem ekscerpji słownictwa są więc polskie przekłady Koranu oraz zabytki Tlp, pisane pismem arabskim, wymagające transkrypcji i transliteracji. Są to teksty religijne, muzułmańskie – przy ich doborze posłużono się więc kryterium tematycznym. Należą do nich pochodzące z XVII w. pierwsze zachowane kopie XVI-wiecznych zabytków tatarskich („Kitab z Kazania” /KzK/, „Chamaif lipski” /Chl/)⁶, teksty XVIII-wieczne („Tefsir” – 1725r. fragm. /T1/, „Tefsir” – 1788r. fragm. /T2/, „Kitab Łuckiewiczza” fragm. /KŁ/, „Kitab Milkamanowicza” /KM/ fragm.)⁷,

teraźniejszości języka polskiego. Księga pamiątkowa dedykowana Teresie Friedelównie. Toruń, 2007, s. 100, 106.

- 2 *Łapicz Cz.* Trzy redakcje językowe muzułmańskiej legendy w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich // *Acta Baltica-Slavica*. Toruń, 1989. T. XX, s. 155–168; *Łapicz Cz.* Tradycje religijne muzułmanów litewsko-polskich (wybrane zagadnienia) // *Wilno-Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*. Białystok, 1992. T. 3, s. 297–318; *Łapicz Cz.* Z zagadnień przekładu muzułmańskiej terminologii modlitwowej na język polski i białoruski // *Z przeszłości i teraźniejszości języka polskiego...*, s. 99–117.
- 3 *Drozd A.* Tatarska wersja pieśni–legendy o św. Hiobie // *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka*. Poznań, 1995. T. II (XXII), s. 163–195; *Drozd A.* Wpływy chrześcijańskie na literaturę Tatarów w dawnej Rzeczypospolitej. Między antagonizmem a symbiozą // *Pamiętnik Literacki*. Wrocław, 1997, zes. 3, s. 3–34; *Drozd A.* Arabskie teksty liturgiczne w przekładzie na język polski XVII wieku. Zagadnienia gramatyczne na materiale chutb świątecznych. Warszawa, 1999.
- 4 Мишкініенė Г. Полеміка между мусульманамі і іудеямі (на матэрыяле арабскоалфавітных рукопісней літоўскіх татар сярэдзіны XVII стагоддзя) // *Krakowsko-Wileńskie Studia Sławistyczne*. Kraków, 1997. T. II, s. 234–250; *Miškinienė G.* Seniausi Lietuvos totorių rankraščiai. Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys. Vilnius, 2001.
- 5 *Kulwicka-Kamińska J.* Semantyka i przekład leksemów księga, pismo, słowo w polskich translacjach biblijnych i koranicznych // *Pogranicza. Materiały z konferencji 8–9 maja 2006*. Łódź, 2007, s. 327–347; *Kulwicka-Kamińska J.* Bałwany i bogowie w Koranie i w Biblii – polski przekład i jego analiza leksykalno-semantyczna // *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*. Toruń, 2007, s. 103–113; *Kulwicka-Kamińska J.* Nazwy bogów pogańskich w Koranie i w Biblii – polski przekład i jego analiza leksykalno-semantyczna // *Z przeszłości i teraźniejszości języka polskiego...*, s. 47–69; *Kulwicka-Kamińska J.* Ewangelia, Pięcioksiąg, Psalm, Tora w dawnych i współczesnych translacjach biblijnych i koranicznych // *Tradycja a nowoczesność. Materiały z konferencji 14–16 maja 2007*. Łódź, 2008, s. 101–114.
- 6 Teksty transliterowane i opracowane przez *Miškinienė G.* Seniausi Lietuvos totorių rankraščiai..., 2001.
- 7 *za Meredith-Owens G. M., Nadson A.* The Byelorussian Tatars and their Writings // *The Journal of Byelorussian Studies*. London, 1970. T. 2. Vol. 2, p. 141–176: Tefsir, 1725 r.; *Stankievič J.* Pripěvky k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu 'Al-Kitab' // *Slavia*. 1933–1934. Rocznik 12, s. 357–390: Kitab Łuckiewiczza; transliteracja rękopisów: Tefsir 1788 r., Kitab Milkamanowicza – *Łapicz Cz.*; *Jankowski H.*, *Łapicz Cz.* Klucz do rajy. Księga Tatarów litewsko-

XIX-wieczne: materiał leksykalny wyekscerpowany z XIX-wiecznych kitabów w formie słowniczków opracowanych przez S. Akiner (A) i A. Woronowicza (W)⁸, J. Sobolewskiego „Wykład wiary machometañskiej czyli iŝlamskiej” – 1830 r. (Ww) oraz XIX i XX-wieczne przekłady Koranu: „Koran” przypisywany J. Buczackiemu⁹ – 1858 r. (KB1), „Wersety z Koranu”¹⁰ – 1935 r. (WzK), „Koran” w przekładzie J. Bielauskiego¹¹ – 1986 r. (KB2), „Koran londyñski”¹² – 1990 (K3). Należy przy tym zwrócić uwagę, iż zabytki piŝmiennictwa Tlp i drukowane przekłady Koranu stanowią dwie odrębne grupy źródeł, gdyż pierwsi tłumacze Koranu na język polski – filomaci ks. D. Chlewiñski i I. Domeyko – jak wynika z badañ (brak znajomości typologii piŝmiennictwa Tlp, co potwierdza m.in. w swoich pamieñnikach Franciszek Mickiewicz – brat Adama Mickiewicza), nie korzystali z ksiąg religijnych Tlp, chociaŝ przekład filomatów i oparty na nim przekład Jana Murzy Tarak-Buczackiego powstawały w ŝrodowisku Tatarów.

Podstawę materiałową stanowią równieŝ polskie przekłady Biblii: XVI i XVII-wieczne: „Biblia brzeska” – 1563 r. (BB), „Biblia nieŝwieska” – 1572 r. (BN), „Biblia w przekładzie J. Wujka” – 1599 r. (BW), „Biblia gdañska” – 1632 r. (BG) oraz współczesny przekład – „Biblia Tysiąclecia” (BT)¹³.

2. Przedmiotem analizy sã nazwy ŝwitych ksiąg takie, jak *Prawo*, *Przepis* oraz *Tora*.

Należy zwrócić przy tym uwagę na szczególnã pozycjã nazw własnych w Piŝmie Ŝw. oraz w Koranie, gdyż peñnią one tutaj nie tylko funkcjã identyfikacyjnã, ale równieŝ mogã charakteryzowaç denotatã. Nazwy te bowiem bardzo częŝto nie tylko oznaczają, ale równieŝ znaczą, co w duŝym stopniu wpływa na specyfikã onomastyki biblijnej i koranicznej. W zwiãzku z tym translatorzy stają przed dylematem, czy pozostawiç obcã, w oryginale znaczącã nazwã (dotyczy to zwiãszcza nazw wywodzãcych siã z języków semickich, np. *koran* to w języku ar. ‘czytanie,

polskich z XVIII wieku. Warszawa, 2000; *Lapicz Cz.* Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język). Toruñ, 1986.

⁸ *Akiner S.* The Byelorussian Tatars and their Writings // The Journal of Byelorussian Studies. London, 1973. T. 3. Vol. 2, p. 55–84; *Woronowicz A.* Kitab Tatarów litewskich i jego zawartoŝć // Rocznik Tatarski. 1935. T. II, s. 376–394.

⁹ *Tarak-Buczacki J. M.* Koran. Warszawa, 1858 – oparty na wcześniejszym wydaniu (Poznañ, 1848) Koranie w przekładzie filomatów ks. D. Chlewiñskiego i I. Domeyki.

¹⁰ Wersety z Koranu. Sarajewo, 1935 – reprint z 1995 r.

¹¹ *Bielauski J.* Koran. Warszawa, 1986.

¹² Ŝwity Koran. Londyn, 1990 (pod patronatem Hazrat Mirza Tahir Ahmad).

¹³ Biblia brzeska 1563. Clifton-Kraków, 2003; Biblia nieŝwieska. Nieŝwieŝ, 1572 (starodruk ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego); Biblia w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu “B” tekstu oryginalnego z XVI w. Warszawa, 2000; Nowy Testament w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka z roku 1593. Kraków, 1966; Biblia gdañska. Gdañsk, 1632; Biblia Tysiąclecia. Poznañ, 1980.

wykład', a *tora* w języku hebr. to 'nauka, pouczenie, prawo'), na polskim gruncie asemantyczną, czy też posłużyć się rodzimym odpowiednikiem semantycznym. Jeśli tłumacze decydują się na użycie kalki semantycznej, zmuszeni są najczęściej wykorzystać rodzimy zasób leksemów apelatywnych. Mimo, iż uważa się, że nie-przetłumaczalność stanowi jedną z nadrzędnych cech nazwy własnej, to szczególnie na pozycja nazwy zarówno w Biblii jak i w Koranie, zmusza tłumaczy do szukania polskich odpowiedników lekсыkalnych.

PRAWO

„Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej” (dalej – SSTCh)¹⁴ podaje znaczenia leksemu *prawo*, używane w dobie staropolskiej, związane z religią chrześcijańską. Są to: 1. 'przykazania dane przez Boga Mojżeszowi, dekalog'; 2. 'zbiór stosowanych zasad: prawo boże, prawo oparte na autorytecie religijnym'; 3. 'sąd: prawo duchowne, sąd kościelny'; 4. 'prawo diabła, władza Szatana'; 5. 'sprawiedliwość (boska)'. Słowo to w staropolszczyźnie charakteryzowało się ponadto wieloma innymi znaczeniami: 1. 'system, zbiór obowiązujących norm stanowionych lub zwyczajowych, *leges vel iura, quae valent*'; 2. 'zasada, przepis, norma stanowiona lub zwyczajowa, wyjątkowo też regularność zjawisk zachodzących w przyrodzie, *lex vel ius, nonnumquam certus quidam ordo rerum naturae*'; 3. 'uprawnienie określone i chronione normą stanowioną lub zwyczajową, *quod lege vel iure conceditur*'; 4. 'sąd, roki sądowe, postępowanie sądowe, termin rozprawy sądowej, *iudicium, dies iudicii exercendi*'; 5. 'zakres rzeczowy, osobowy lub terytorialny sądu, *res, homines, qui et iudicio quodam iudicabantur*'; 6. 'wyrok, orzeczenie sądowe, pouczenie prawne, *sententia iudicium, praescriptum legis*'; 7. 'dokument stwierdzający jakieś uprawnienia, *litterae, quibus aliquid alicui conceditur*'; 8. 'powinność, obowiązek wynikający z przepisu prawnego, *officium legibus imperatum*'; 9. 'sprawiedliwość, słuszność, *iustitia, aequitas*' (SStp VII, 33–44)¹⁵. Współcześnie *prawo* funkcjonu-

¹⁴ Karpluk M. Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej. Kraków, 2001, s. 172–173.

¹⁵ Dalsze losy leksemu *prawo* w polskiej leksykografii ze zwróceniem uwagi na religijny aspekt jego znaczenia. SPoLXVI (XXX, 147–203) do pierwszych trzech znaczeń dodaje m. in. kontekst religijny: 1. a) o prawie stanowionym przez Boga, Chrystusa, α. o prawie danym przez Boga Żydom w czasach biblijnych, b) o prawach ustanowionych przez prawodawców kościołów wczesnochrześcijańskich, Kościoła rzymskokatolickiego, papieża, także dotyczących Kościoła i duchownych, c. o prawach szatana, antychrysta; 2. a) przepis(y), przykazanie(a), fundament(y) wiary, ustanowiony(e) przez Boga, Chrystusa, α. prawa boże w ST, αα. o rozkazie danym Adamowi i Ewie w raju i grzechu pierworodnym jako skutku ich nieposłuszeństwa, b) o prawach religii pogańskiej, c. w Kościele rzymskokatolickim, też w okresie wczesnochrześcijańskim: prawa religijne tworzone przez Ojców Kościoła, papieża, prawa kościelne, także prawa świeckie dotyczące Kościoła; 3. a) w relacji Bóg Ojciec – Chrystus Syn [...] f. przyznane przez Boga α. Chrystusowi, β. Pannie Maryi, γ. Żydom w czasach biblijnych,

je w znanych już ze słowników historycznych znaczeniach, z zachowaniem na pierwszym miejscu eksplikacji 'ogół przepisów, norm prawnych, które normują stosunki między ludźmi, określają zasady ich postępowania lub zawierają zakazy, których naruszenie zagrożone jest karą; prawodawstwo', natomiast znaczenie 'proces sądowy, procesowanie się' opatrzone zostało kwalifikatorem dawne (SDor VI, 1432–1436).

W Biblii Prawo należy odróżnić od zwyczaju, obyczaju i etyki. Jest ono sformułowane w zasadach i dotyczy zewnętrznego działania, które może być wymuszone albo zakazane siłą. ST nie zna jednolicie sformułowanego prawa. W całym ST są to raczej zasady prawne w formie względnie zamkniętych zbiorów, jak np. Księga Przymierza, albo w formie pojedynczych zasad prawnych, często także impli-cie zawartych w opowiadaniach. Sformułowane zasady prawne dzieli się na trzy rodzaje: apodyktyczne (podają w krótkim, bezwarunkowym zdaniu jakiś zakaz lub nakaz, np. Wj 23, 7. Tak sformułowany jest Dekalog), kazuistyczne (opisują jakiś dokładnie określony przypadek, uwzględniając inne możliwe konkretyzacje i przewidziane kary, np. Wj 22, 24) i imiesłowowe (określają fakt przestępstwa za pomocą imiesłowu, np. Wj 21, 12)¹⁶.

Prawem w znaczeniu szerszym nazywa się niekiedy cały ST, chociaż zazwyczaj odnosi się ono tylko do pierwszych pięciu ksiąg Pisma Św., przypisywanych Mojżeszowi (Tora). Potwierdza to kontekst biblijny, bowiem Biblia podaje cały szereg nazw odnoszących się do Pięcioksięgu bądź całego ST, np.: *Księga Prawa* (Pwt 31,

g. o uprawnieniach, przywilejach kościołów i kleru α. Kościoła rzymskokatolickiego, β. o patriarchach Kościołów wschodniochrześcijańskich. Ponadto, oprócz przytoczonych przez SStp znaczeń, podaje inne: 1. 'pozycja, sytuacja prawna, procesowa'; 2. 'przypadek prawny, sprawa, która podlega osądzeniu, przedmiot procesu'; 3. 'sąd jako instytucja, urząd, instancja sądowa; władza sądownicza' a. o sądzie bożym, b. sąd, urząd (urzędy), instancje sądowe Kościoła rzymskokatolickiego, c. opłata za działania prawne, koszta sądowe; 4. 'sądzenie, wymierzanie sprawiedliwości przy użyciu prawa'; 5. 'praworządność, przestrzeganie prawa, posłuszeństwo wobec prawa; właściwe funkcjonowanie prawa'; 6. 'nauka, wiedza o prawie, znajomość prawa; zagadnienia, problematyka prawna'; 7. 'reguła(y), norma(y), prawidłowość(ci), zasada(y) odnoszące się do czegoś, kierujące czymś; warunek; istota, cecha, grunt, podstawa czegoś' a. o prawach natury (ustanowionych przez Boga) α. o nieuchronności śmierci; 8. 'zasada(y), norma(y) postępowania, zachowania'; 9. 'słuszność, racja w poglądach, postępowaniu; podstawa, przyczyna, powód czegoś'; 10. 'zwierzchność, władza; rozkaz, postanowienie, rozporządzenie' a. władza, zwierzchność polityczna; urząd, funkcja publiczna, b. o władzy papieża i duchownych chrześcijańskich, c. o władzy Boga, d. o szatanie. Podstawowe wymienione już znaczenia potwierdzają SL (IV, 462–464), SMick (VI, 605–612) oraz SWil (II, 1194–1195), jednakże ten ostatni na pierwszym miejscu podaje znaczenie 'należytość czyja, władza, którą kto ma nad czym lub nad kim, albo z przyrodzenia, jako Bóg nad stworzeniem, ojciec nad synem, albo z ustawy ludzkiej, zwyczaju, umowy, jak pan nad służą, które we współczesnych słownikach schodzi na dalszy plan (por. SDor VI, 1432–1436). SWil (II, 1195) notuje także znaczenia metaforyczne: 1. 'prawnie, słusznie' oraz 2. 'wiernie, uczciwie, prawą drogą'.

¹⁶ *Grabner-Haider A.* Praktyczny słownik biblijny. Warszawa, 1994, s. 1038.

26), *Księga Prawa Mojżesza* (Joz 8, 31), *Księga Prawa Bożego* (Joz 24, 26), *Prawo Mojżesza* (1 Krl 2, 3), *Prawo Pańskie* (2 Krn 31, 3) – por. 1 Krl 2, 3 w *zakonie Mojżeszowym* (BB), w *Zakonie Mojżeszowym* (BW), w *zakonie Mojżeszowym* (BG), w *Prawie Mojżesza* (BT). Wyrazy *prawo* (BT i translacje staropolskie) lub *zakon* (tylko translacje staropolskie), najczęściej występujące na kartach Biblii to przekład hebr. תּוֹרָה *tôrâh*: ‘nauka, pouczenie, wskazówka, przepis, prawo, Prawo’¹⁷, np. Rdz 26, 5 *praw moich* (BB), *zakonow moich* (BN), *prawa moje* (BW), *praw moich* (BG), *praw i pouczeń* (BT), *przepisów moich i pouczeń moich* (Hebrajsko-polski ST). W tym kontekście oznacza zasady postępowania, czyli występuje w znaczeniu apelatywnym. Jednakże hebr. *tôrâh* jest wyrazem polisemicznym, więc charakteryzuje się w tekstach przekładowych wieloekwiwalentnością. Jeśli w określonym kontekście jest nazwą księgi, to tłumacze Biblii bądź używają zapożyczenia *Tora* (por. BT) bądź rodzimego odpowiednika *Prawo* (onomatyzacja), bądź wyrażen *Prawo Mojżesza*, *Prawo Pańskie* (amplifikacja). W znaczeniu apelatywnym w translacjach biblijnych używa się natomiast ekwiwalentów *nauka*, *wskazówka*, *przepis* czy wspomniane już *prawo* (dla porównania – w piśmiennictwie Tłp i w polskich przekładach Koranu nastąpił proces ich dezapelatywizacji i występują jako nazwy świętych ksiąg).

W niektórych kontekstach przekłady staropolskie podają także inne ekwiwalenty semantyczne wyrazu *prawo* (obecnego w tych samych kontekstach w BT, ale obecność synonimów translacyjnych jest zależna od różnych podstaw tłumaczenia), np. *ustawa* (BB, BN, BG)¹⁸ jako przekład hebr. חֻק הֶחָדָשׁ : ‘coś ustalonego/określonego, ustalenie, prawo, to, co się należy, przydział, miara, ograniczenie, cel, określony czas, zamierzenie, zwyczaj, przepis’¹⁹ (tłumaczone przeważnie jako *ustawa*, rzadziej *prawo*) czy *ceremonia* (BW *ceremonija*, *cerymonija*)²⁰ jako przekład hebr. חֻק הַמִּשְׁפָּט *mišׁpāt*: ‘wyrok, sąd, prawo, sprawiedliwość, to, co właściwe/prawne/należne, zwyczaj, obowiązek, prawa, sposób postępowania’²¹ (tłumaczone przeważnie jako *sąd*, *prawo*, wyjątkowo *ceremonia*) – por. Wj 12, 24; 13, 9; 18, 16; 24, 12; Pwt 1, 5; 5, 1; 2 Krl 10, 31; Jer 8, 7.

¹⁷ *Briks P.* Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu. Warszawa, 2000, s. 378.

¹⁸ Według SStp (IX, 461–462) *ustawa*, to ‘zarządzenie, przepis prawny, zasada prawna, statut, praeceptum, mandatum, lex, decretum, regula legis, statutum’. SL (VI, 180–181) potwierdza to znaczenie, bowiem *ustawa* to ‘część prawa, która zamyka w sobie karę wyznaczoną przeciwko tym, którzy by je gwałcili’.

¹⁹ *Briks P.* Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski...., s. 125.

²⁰ Jest to wyraz notowany dopiero w SPoLXVI (III, 155–158) w znaczeniach: 1. ‘uroczysty akt, obrzęd przebiegający według ustalonego tradycyjnie rytuału’; a. w życiu religijnym: α. obrzędy wyznań chrześcijańskich, β. obrzędy, przepisy, ustawy religijne wyznania mojżeszowego, γ. obrzędy i uroczystości religijne ludów pogańskich, b. w życiu świeckim; 2. ‘konwencjonalne okazywanie uszanowania, grzeczności’.

²¹ *Briks P.* Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski...., s. 215–216.

Hebr. słowo *Torāh* posiada znaczenie o wiele szersze, lecz mniej jurydyczne niż grecki rzeczownik *nomos*, za pomocą którego Septuaginta oddaje zwykle ów hebr. termin. Ten ostatni oznacza bowiem pouczenie udzielone przez Boga ludziom i mające być normą ich postępowania. Odnosi się w pierwszym rzędzie do całości kształtu praw, które tradycja starotestamentowa wiązała z osobą Mojżesza. Opierając się na tym klasycznym w judaizmie znaczeniu, NT określa mianem Prawa całą tę ekonomię zbawienia, której partię dominującą stanowiło ustawodawstwo w przeciwstawieniu do ekonomii łaski, zapoczątkowanej przez Jezusa Chrystusa (por. Rz 5, 15; J 1, 17). Tak więc w języku teologii chrześcijańskiej rozróżnia się dwa Testamenty, z których jeden nazywa się „Starym Prawem”, a drugi „Prawem Nowym”. Gdy zaś ma się na względzie całość historii zbawienia, mówi się, oprócz tego o istnieniu porządku „prawa naturalnego” (por. Rz 2, 14), które obowiązuje wszystkich ludzi żyjących kiedyś lub obecnie na marginesie dwóch wymienionych wyżej ekonomii²².

W NT semantycznymi odpowiednikami gr. νόμος *nomos*: prawo, zasada, norma – 1. og. o jakimkolwiek prawie, np. Rz 3, 27 a; 2. ‘prawidło, zasada, reguła’ rządząca jakimiś działaniami, np. Rz 7, 21; Hbr 7, 16; 3. o Prawie Mojżeszowym, ‘Prawo, Zakon, religia (Żydów)’, np. Mt 22, 36; J 1, 17; Dz 6, 13; 4. o zbiorach świętych ksiąg a. o Pięcioksięgu, np. Mt 5, 17; Łk 2, 23. 24; 16, 16; J 1, 45; Dz 13, 15; b. o całym Piśmie św., np. Mt 5, 18; Łk 10, 26; J 7, 49; 1 Kor 14, 21; 5. met. o objawieniu NT jako o nowym Prawie, np. Rz 3, 27 b; Ga 6, 2; Jk 1, 25 – są najczęściej leksemy *prawo* i *zakon* (znane z translacji staropolskich – tu z reguły gr. *nomos* jest konsekwentnie tak przekładane), np. Mt 22, 40 „Na tym dwojgu rozkazaniu wszytek zakon i prorocy zawisnęli” (BB); „Na tym dwojgu przykazaniu wszytek Zakon zawisł i Prorocy” (BW); „Na tych dwóch przykazaniach wszytek zakon i prorocy zawisnęli” (BG); „Na tych dwóch przykazaniach opiera się całe Prawo i Prorocy” (BT); „Na tych dwóch przykazaniach całe Prawo jest zawieszzone i Prorocy” (Grecko-polski NT) – por. Łk 2, 23 i 24; Ga 5, 14; 6,2 i inne. Źródłem przekładu mogą być także gr. ἔθος *ethos*: ‘zwyczaj’ 1. zwyczaj w sensie ‘przyzwyczajenie, nawyk, sposób postępowania’; 2. zwyczaj w sensie ‘prawo, obyczaj’, np. Łk 1, 9; 2, 42; Dz 6, 14; 15, 1; 16, 21²³; gr. ἐξουσία *ekskusia* (przede wszystkim przekładane jako *prawo* w BT): ‘możność, wolność wyboru, moc, władza’: 1. ‘wolność wyboru, prawo do jakiegoś czynu, możliwość’, np. J 10, 18 a; Dz 5, 4; Rz 9, 21; 2. ‘zdolność zrobienia czegoś, moc, władza’, np. Łk 12, 5; Dz 1, 7; Mt 7, 29; 3. ‘władza nad czymś, upoważnienie do czegoś, prawo robienia czegoś’, np. Mt 9, 6; Łk 5, 24; Mt 10, 1; 4. o władzy zwierzchniej, np.

²² Léon-Dufour X. Słownik teologii biblijnej. Poznań, 1990, s. 768–769.

²³ Popowski R. Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Warszawa, 1994, s. 158–159.

Mt 8, 9; Łk 7,8; 23, 7²⁴ oraz gr. κρίσις krisis: ‘osądzenie, osąd’ 1. jako ‘sąd’, np. Mt 10, 15; Łk 10, 14; Hbr 9, 27; 2. o instytucji, np. Mt 5, 21. 22; 3. sąd w znaczeniu ‘prawo, sprawiedliwość’; ‘wyrok’, np. Mt 12, 18. 20; Łk 11, 42; Dz 8, 33²⁵. W przekładach staropolskich wyjątkowo jako *prawo* mogą być przekładane gr. wyrazy ἐξουσία ekskusia²⁶ (por. BB, BG Ap 22, 14 – w BN i BW jest to *władza*), δικαίωμα dikaiōma: ‘zasada prawna, rozrządzenie, dekret’; ‘sąd, wyrok; usprawiedliwienie’; ‘sprawiedliwy czyn’²⁷ (por. BB, BG Rz 1, 32 – w BW jest to *sprawiedliwość*, a w BN *sprawiedliwy sąd*), ἀγοραῖος agoraios: sesja sądowa na rynku²⁸ (BB, BG Dz 19, 38 – w BN i BW *sądy*).

W Biblii więc w interesujących nas kontekstach, a więc jako nazwa księgi – wyraz *prawo* (w translacjach staropolskich przeważnie *zakon*) odnosi się zarówno do Pięcioksięgu – por. Mt 5, 17 „Nie mniemajcie, abym przyszedł niszczyć zakonu, abo proroki” (BB); „Nie mniemajcie, abym przyszedł rozwiązywać Zakon abo Proroki” (BW); „Nie mniemajcie, abym przyszedł rozwiązywać zakon albo proroki” (BG); „Nie sądzcie, że przyszedłem znieść Prawo albo Proroków” (BT); jak i do całego Pisma Św. – por. 1 Kor 14, 21 „W zakonie napisano jest” (BB); „W zakonie napisano” (BN), „W Zakonie napisano jest” (BW), „W zakonie napisano” (BG), „Napisane jest bowiem w Prawie” (BT).

W przekładach koranicznych tylko KB1 świętą księgę islamu nazywa *prawem*: „bez żadnej powagi księgi, która jest prawem” (XXXI, 19) – takiej nazwy nie spotyka się w innych translacjach koranicznych – por. „bez Księgi dającej światło” (KB2 XXXI, 20), „ani oświecającej Księgi” (K3 XXXI, 21). Tu synonimem *prawa* jest *światło*. Jednakże w oryginale podstawą tłumaczenia jest ar. nūr 1. ‘światło’; 2. ‘punkt świetlny, promień światła’; 3. ‘jasność, blask’. Tak więc współczesne przekłady wiernie oddają ów ar. źródłosłów.

PRZEPIS

W języku polskim wyraz *przepis* oznaczał przede wszystkim ‘wierny odpis, kopię, *aliquarum litterarum exemplum*’ (por. SStp VII, 164; SPoLXVI XXXII, 82; SL IV, 568-9; SWil II, 1252) lub ‘wzór, wedle którego pisać się uczą’ (por. SL IV, 568; SWil II, 1252). Współcześnie znaczenia te opatruje się kwalifikatorem dawne (por. SDor

²⁴ Tamże, s. 208–209.

²⁵ Tamże, s. 349.

²⁶ Konkordancja wyrazów greckich Nowego Testamentu wraz z Biblią Nowego Testamentu w systemie Stronga oraz Wykazem wyrazów i zwrotów polskich w NT Biblii Gdańskiej. Kraków, 1996, s. 541.

²⁷ Tamże, s. 498.

²⁸ Tamże, s. 387.

VII, 330), natomiast notowane w słownikach od doby średniopolskiej znaczenia dalsze (por. SPoLXVI XXXII, 82; SL IV, 568–569; SWil II, 1252) są umieszczone w źródłach leksykograficznych jako podstawowe – ‘wskazówka pisana, określająca sposób robienia, wykonywania czego (rzadziej: zbiór przepisów, regulamin)’; ‘rozporządzenie, reguła, zasada’ (por. SMick VII, 116–117; SDor VII, 329–330).

Słowo to jest często obecne na kartach Biblii w znaczeniu ‘rady, przykazania, prawa’. Nie jest to natomiast nazwa Pisma Świętego lub jego części. Źródło tłumaczenia to przede wszystkim hebr. תורה *tôrāh* : ‘nauka, pouczenie, wskazówka, przepis, prawo, Prawo’²⁹, stąd też różnorodność odpowiedników semantycznych, np.: Wj 18, 16 „oznajmuję im ustawy i prawa Boże” (BB), „ustawy Boże i zakony jego” (BN), „przykazanie Boże i prawa jego” (BW), „ustawy Boże i prawa jego” (BG), „prawa i przepisy Boże” (BT), „prawa Boga i nauki jego” (Hebrajsko-polski ST) – por. Wj 12, 28; Lb 15, 13; 29, 24; Ne 8, 14; 9, 14; Jr 32, 11 i inne. Z reguły w przekładach staropolskich są to: *prawo, zakon, rzadziej ustawa*, natomiast w BT występuje w analizowanych kontekstach leksem *przepis*. Podobnie rzecz się ma z translacjami NT, bowiem w tłumaczeniach staropolskich najczęściej używanymi odpowiednikami semantycznymi greckiego translanta są *prawo, zakon, rzadziej usprawiedliwienie, ustawa* – w BT jest to w tych samych kontekstach *przepis*, w interlinearnym przekładzie NT *prawo* lub *przepis*, np.: Ga 5, 3 „wszytek zakon zachowywać” (BB), „wszystek zakon czynić” (BN), „wszytek Zakon pełnić” (BW), „wszystek zakon pełnić” (BG), „zachować wszystkie przepisy Prawa” (BT), „całe Prawo uczynić” (Grecko-polski NT); Łk 1, 6 „we wszystkim rozkazaniu i ustawach Pańskich” (BB), „we wszystkich przykazaniach i usprawiedliwieniach Pańskich” (BW), „we wszystkich przykazaniach i usprawiedliwieniach Pańskich” (BG), „według wszystkich przykazań i przepisów Pańskich” (BT), „we wszystkich przykazaniach i przepisach Pana” (Grecko-polski NT) – por. Hbr 9, 19 i in. W Ga 5, 3 źródłem przekładu jest gr. νόμος *nomos*: ‘prawo, zasada, norma’³⁰, stąd odpowiedniki *przepisy Prawa* (BT), *Prawo* (Grecko-polski NT) lub *Zakon* (w przekładach staropolskich), natomiast w Łk 1, 6 jest to gr. δικαίωμα *dikaiōma* : 1. ‘rozporządzenie, przepis, wyrok’, np. Łk 1, 6; Rz 1, 32; 2, 26; Hbr 9, 1; 2. ‘sprawiedliwy czyn’, np. Rz 5, 18; Ap 15, 4; 3. ‘usprawiedliwienie’, np. Rz 5, 16³¹, stąd przekład *przepis* w BT i w Grecko-polskim NT lub *prawo, usprawiedliwienie, ustawa* w translacjach staropolskich. W grece biblijnej: ‘polecenie, rozkaz, nakaz, przykazanie, przepis’ to także ἐντολή *entole* 1. o nakazach Boga lub osób biblijnych, występujących w imieniu Boga a. o nakazach Prawa i Dekalogu, obowiązujących ludzi, ‘przykazanie’, np. Mt 5, 19; 15, 3; Mk 7, 8, 9; Łk 1, 6; Ap 12,

²⁹ *Briks P.* Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski ..., s. 378.

³⁰ por. hasło *Prawo*.

³¹ *Popowski R.* Wielki słownik grecko-polski..., s. 139.

17, b. o nakazach Boga Ojca dla Chrystusa, np. J 10, 18, c. o nakazach Chrystusa dla ludzi, np. J 13, 34; 1 Kor 14, 37, d. przykazanie w sensie całego Objawienia NT, np. 1 Tm 6, 14; 2 P 2, 21; 2. o nakazach ludzi, np. Łk 15, 29; J 11, 57; Dz 17, 15 i in.³²

W KB1 księga Mojżesza, czyli Tora jest *przepisem*, w KB2 odpowiednikiem lek-sykalnym tej nazwy jest *napomnienie*, natomiast w K3 *przypomnienie* – por. „ona jest światłem i przepisem dla pobożnych” (KB1 XXI, 49), „rozróżnienie i światłość, i napomnienie” (KB2 XXI, 48), „Wnikliwość, Światło i Przypomnienie” (K3 XXI, 49).

TORA

Po raz pierwszy słowo to notuje SWil (II, 1710) w znaczeniu: ‘księga na której Ży-dzi przysięgają, księga praw Mojżeszowych’. SDor (IX, 190) podaje dwa znaczenia: 1. ‘część Biblii, pięcioksiąg, którego treść związana jest z osobą Mojżesza; także zwój z tekstem pięcioksięgu przechowywany w synagodze i będący przedmiotem kultu’; 2. za SWil – ‘prawo mojżeszowe’. Do polszczyzny zostało zapożyczzone z hebr. (por. SDor, IX, 190 – z hebr. Tōrā = ‘nauka, pouczenie, prawo’ i SWO, 428).

Nazwa ta jest obecna w BT, bowiem w tradycji hebrajskiej pierwsze księgi ST nazywane są *Prawem* (Tora) lub *Prawem Mojżesza*. W BT występuje więc, np. w Ha 1, 4 „Tak więc straciła Tora moc swoją” – w translacjach staropolskich ekwi-walentem hebrajskiego translanta jest apelatyw *zakon* (BB, BN, BG).

ST jest znany islamowi pod nazwą *Taurat* (Tora). Wywodząca się z tradycji hebr. nazwa pięciu pierwszych ksiąg ST występuje u muzułmanów w znaczeniu ‘księgi ze-słanej przez Boga Mojżeszowi’. W XIX-wiecznych przekładach Koranu używa się po-chodzącego z gr. zapożyczenia *Pentateuchum*: „Pentateuchum zesłane było Mojżeszowi Prorokowi” (Ww, 16), „Zesłałem Pentateuchum dla oświecenia ludzi” (KB1 V, 48), w tekstach XX-wiecznych zostaje zastąpione, pochodzącym z języka hebr. wyrazem *Tora/Torāh*: „My, zaprawdę, zesłaliśmy Torę, w której jest przewodnictwo i światło” (KB2 V, 44), „Zaprawdę, zesłaliśmy Torah, w którym zawarte było przewodnictwo i światło” (K3 V, 45) – por. KB1 III, 2; KB2 III, 3; K3 III, 4. W przekładach Koranu wystę-pują także deskrypcje, typu: „Księga dana Mojżeszowi; księgi zesłane przedtem” etc.

U Tlp spotyka się nazwy: *Pentateuchum* z gr. lub *T'evrit* (inne warianty *Taur*, *Tawrit*, *Tawry*, *Tewrat*) z ar. taurāt: ‘Tora, Pięcioksiąg; Stary Testament’, tur. tevrat, tevrit: ‘Pięcioksiąg, Tora; Stary Testament; Pismo Święte; Dekalog; Nakaz’³³ – por. *što u t'evrit'u ... to všo u kur'ane jest* (KL – A, 83; W, 365).

³² Tamże, s. 202.

³³ za *Stachowski S. Studien über die arabischen Lehnwörter im osmanisch-türkischen*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975–1986. T. III, s. 144.

3. Stwierdzono, że w polskich przekładach Koranu i Biblii można zaobserwować cztery zasadnicze sposoby oddawania zarówno nazw własnych, jak i apela-tywnych: 1. translokacja (przenoszenie nazwy w postaci obcej na zasadzie cytatu), 2. slawizacja (zapożyczenie formy i znaczenia wyrazu oraz adaptacja do systemu gramatyczno-leksykalnego języków słowiańskich, w tym języka polskiego), 3. przekład (szukanie polskich ekwiwalentów semantycznych), 4. tworzenie neologizmów bądź neosemantyzmów.

Wyrazem translokowanym jest obecna na kartach K3 nazwa hebr. pochodzenia *Torāh*. W piśmiennictwie Tlp występują zeslawizowane formy ar. *taurāt* – *Taur*, *Tawrit*, *Tawry*, *Tewrat*, *T'evrit*'. W XIX-wiecznych przekładach Koranu i u Tlp używa się w odniesieniu do *Księgi Mojżesza* gr. nazwy *Pentateuchum*, a w późniejszych, XX-wiecznych translacjach zarówno biblijnych, jak i koranicznych nazwy hebr. pochodzenia *Tora*. Być może obecność w XX-wiecznych przekładach wyrazu *Tora* jest związana z jego upowszechnieniem w języku polskim?

Przykładem translacji leksemów obcego pochodzenia są obecne w Biblii i w Koranie wyrazy *prawo* oraz *przepis*. Źródłem ich tłumaczenia, w analizowanych kontekstach biblijnych, jest przede wszystkim hebr. תּוֹרָה *tōrāh* : 'nauka, pouczenie, wskazówka, przepis, prawo, Prawo', przekładane w ST najczęściej jako *prawo* (BT i translacje staropolskie) lub *zakon* (tylko translacje staropolskie) oraz gr. νόμος *nomos* : 'prawo, zasada, norma', odnoszące się do Prawa Mojżeszowego, 'Prawo, Zakon, religia (Żydów)', do zbiorów świętych ksiąg – Pięcioksięgu lub całego Pisma Św. oraz metonimicznie do objawienia NT jako nowego Prawa, przekładane również jako *prawo* i *zakon* (znane z translacji staropolskich). W dobie staropolskiej wyraz *prawo* w znaczeniu religijnym odnosił się przede wszystkim do 'przykazań danych przez Boga Mojżeszowi, czyli dekalogu' oraz 'zbioru stosowanych zasad': prawa bożego, czyli 'prawa opartego na autorytecie religijnym' jak też 'sprawiedliwości (boskiej)', stąd *prawem* nazywa się zwykle pierwsze pięć ksiąg ST, a w znaczeniu szerszym cały ST. Analogicznie do przekładów biblijnych leksem *prawo* został użyty jako nazwa świętej księgi – Koranu w przekładzie Jana Murzy Tarak-Buczackiego. Natomiast wobec Pięcioksięgu użył J. M. Buczacki nazwy *przepis*, obecnej tylko we współczesnym tłumaczeniu Biblii (BT) jako przekład hebr. תּוֹרָה *tōrāh* (ST) bądź gr. νόμος *nomos* (NT) i występującej w znaczeniu 'rady, przykazania, prawa', natomiast nie używanej jako nazwa Pisma Św. lub jego części. Jest to więc także przykład neosemantyzacji tego wyrazu.

SŁOWNIKI:

SDor – *Doroszewski W.* (red.) Słownik języka polskiego. Warszawa, 1958–1969. I–XI.

- SEBr – *Bruckner A.* (red.) Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1970.
- SESt – *Ślawski F.* (red.) Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1982. I–V.
- SL – *Linde S. B.* (red.) Słownik języka polskiego. Lwów, 1854–1860. I–VI.
- SMick – *Górski K.* (red.) Słownik języka A. Mickiewicza. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962–1983. I–XI.
- SPolXVI – *Mayenowa R.* (red.) Słownik polszczyzny XVI wieku. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966–2004. I–XXXII.
- SStp – *Urbańczyk S.* (red.) Słownik staropolski. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1953–2000. I–XI.
- SWil – Słownik języka polskiego. Wilno, 1861. T. I–II.
- SWO – *Kopaliński W.* (red.) Słownik wyrazów obcych. Warszawa, 1983.
- SSTCh – *Karpiuk M.* (red.) Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej. Kraków, 2001.
- SLam – Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych. Warszawa, 1939.
- SMuchl – *Muchliński A.* (red.) Źródłosłownik wyrazów które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich. Petersburg, 1858.
- ST – *Turek W. P.* (red.) Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie. Kraków, 2001.
- SW – *Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W.* (red.) Słownik języka polskiego. Warszawa, 1900–1927. T. I–VIII.